

Dr. Öğr. Üyesi
Yunus Emre TEKİNSOY

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi,
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih
Bölümü, e-posta:
yunusemre.tekinsoy@gop.edu.tr

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1806-4542>

Eser Geçmişi / Article Past:

Başvuruda bulundu. / Applied

07/12/2020

Kabul edildi. / Accepted

15/12/2020

Araştırma Makalesi

DOI: <http://dx.doi.org/10.21551/jhf.837188>

Research Paper

Orjinal Makale / Original Paper

İngiliz Jeolog Warington Wilkinson Smyth'in Gözünden 1842 Yazında Tokat *From the Perspective of British Geologist Warington Wilkinson Smyth -Tokat in 1842 Summer Season*

Öz

İnsanın tabiatı gereği bilinmeyene duyduğu merakı beraberinde keşfetme duygusunu ortaya çıkarmıştır. Yeni yerler görme ve keşfetme hali önce seyyah ve seyahat kavramlarının doğmasına, bir müddet sonra bu kavramların kurumsallaşmasına neden olmuştur. Bu seyyahlar arasında siyasi görevliler, askerler, ajanlar, konsoloslar, bitki ve böcek toplayan doğa bilimciler, arkeologlar, tarihçiler ve coğrafyacılara olduğu gibi yeni keşfedilen yerlerin yer altı ve yer üstü zenginliklerini araştıran jeolog ve maden mühendisleri de bulunmaktadır.

Özellikle 19. yüzyıldan itibaren sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte, Avrupa'da endüstri gelişmiş hammaddeye olan gereksinimin artmıştır. Buna paralel olarak yeni kaynaklar bulma ihtiyacının doğuşu, bir kısım seyyahların da Osmanlı Devleti topraklarını kendilerine rota olarak belirlemesine zemin oluşturmuştur. Bu seyyahlardan birisi de genç İngiliz jeolog Warington Wilkinson Smyth'tir. 11 Kasım 1841 yılında Osmanlı Devleti topraklarına doğru yola çıkan Smyth, önce Orsova, Vidin, Niğbolu, Rusçuk, Kalas, Silistre, Köstence gibi Balkan şehirlerini gezmiştir. Bir müddet İstanbul'da bulunmuş; daha sonra Beyrut'tan başlayan ve Halep, Diyarbakır, Harput, Sivas, Amasya gibi dönemin önemli kentlerine uğrayarak Samsun'a ulaşmıştır. Smyth'in Beyrut-Samsun hattında ziyaret ettiği kentlerden birisi de Tokat'tır. 1842 yılının Temmuz ayında Sivas'tan Tokat'a gelen Smyth, yaklaşık on gün kaldığı Tokat'tan 31 Temmuz 1842'de ayrılmıştır. Tokat'ta bulunduğu süre içerisinde şehrin demografisine, mimarisine, insanlarına ait gözlemlerine seyahatnamesinde yer veren Smyth, ayrıca mesleği ve vazifesi gereği Tokat'taki bakır işletmeleri konusuna da değinmiştir. Makalede Türkiye'de hakkında çok az sayıda yayın yapılan Smyth'in yaşam öyküsüne de yer verilmiş, ayrıca Tokat hakkındaki gözlemleri döneme ait diğer çalışmalarla karşılaştırılmıştır. Çalışma özelde Tokat şehir tarihine, genelde de Türkiye'ye uğrayan İngiliz seyyahlarına ait çalışmalara mütevazı bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tokat, İngiliz, Seyyah, Warington Wilkinson Smyth, Şehir Tarihi.

ATIF: TEKİNSOY Yunus Emre, "İngiliz Jeolog Warington Wilkinson Smyth'in Gözünden 1842 Yazında Tokat", **Tarih ve Gelecek Dergisi**, 6/4 (Aralık 2020), s. (1518-1536)

CITE: TEKİNSOY Yunus Emre, "From the Perspective of British Geologist Warington Wilkinson Smyth -Tokat in 1842 Summer Season", **Journal of History and Future**, 6/4 (December 2020), pp. (1518-1536)

Abstract

The curiosity that human beings have for unknown things brings out the feeling of discovering. The way of seeing and discovering new places first led to the emergence of the concepts of travel and traveler, and after a while it led to the institutionalization of these concepts. In addition to political officials, soldiers, agents, consulates, natural scientists who collect plants and insects, archaeologists, historians and geographers, these travelers have included geologists and mining engineers who explore the underground and aboveground riches of newly discovered places.

Upon the industrial revolution, especially since the 19th century, the need for developed raw materials in the industry has increased in Europe. Correspondingly, the emergence of the need to discover new resources has also caused some travelers to determine the lands of the Ottoman Empire as their route. One of these travelers is a young British geologist, Warrington Wilkinson Smyth. Smyth set out for the Ottoman Empire on November 11, 1841, and first visited such Balkan cities as Orşova, Vidin, Nikopol, Ruse, Kalas, Silistra, and Constanța. He was in Istanbul for a while, and then he arrived in Samsun after visiting such important cities of the period as Beirut, Aleppo, Diyarbakır, Harput, Sivas and Amasya. One of the cities visited by Smyth on the Beirut-Samsun route is Tokat. Smyth came to Tokat from Sivas in July 1842, and left Tokat where he stayed for about ten days on July 31, 1842. During his stay in Tokat, Smyth included his observations on the demography, architecture, and the people of the city in his travel book, and he also mentioned on the issue of copper enterprises in Tokat due to his profession and duty. Smyth's life story about which very few publications have been made so far is also included in this article. In addition, his observations on Tokat were compared with other studies of the period. This study purposes to contribute to the studies on English travellers who visited Turkey, especially Tokat.

Keywords: Tokat, British, Traveler, Warrington Wilkinson Smyth, Urban History.

Giriş

Aydınlanma Çağı¹ ile köklü bir değişim sürecine giren Avrupa, 18. yüzyılının sonlarına doğru önce Atlantik'in ötesindeki kolonilerin başarıyla sonuçlanacak bağımsızlık mücadelesine² ve sonrasında Avrupa'nın tam kalbinde, 1789'da Fransız İhtilali'ne şahit olmuştur. Monarşilerin tartışılır hale geldiği, burjuvazinin güç kazandığı bu dönem siyasi ve ekonomik alanda yeni model arayışları ve sancıkların, önce Avrupa'da ve zaman içerisinde küreselleşmenin etkisiyle tüm dünyada hissedilmesine zemin oluşturmuştur. Eşitlik, özgürlük, adalet, anayasacılık arayışları

1 Avrupa'da 17. ve 18. yüzyılda bilgiyi ve akılcı düşünceyi merkeze alan, değişmez kabul edilen varsayımlardan, ön yargılardan ve ideolojilerden özgürleştirmeyi ve yeni bilgiye yönelik kabulü geliştirmeyi amaçlayan Aydınlanma Çağı yaşanmıştır. Salon toplantılarında tartışılan, o dönemde yayımlanan dergiler ve kitaplarla yayılan fikirler, Avrupa düşün hayatını derinden etkilemiştir. Aydınlanma Çağı ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Ulrich İm Holf, *Avrupa'da Aydınlanma*, Yay. Haz. Özden Arıkan, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1993.

2 Kuzey Amerika'da bulunan 13 koloninin Yedi Yıl Savaşları (1756-1763) sonucunda İngiltere tarafından konulan vergilere karşı harekete geçmesiyle başlayan süreçtir. 1774-1782 yılları arasında gerçekleşen savaşlar neticesinde İngiltere yenilgiye uğramış ve ABD'nin bağımsızlığını 3 Eylül 1783'te yapılan antlaşmayla tanımak zorunda kalmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Rıfat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul 2013, s. 302-305.

ve toplumsal çalkantıların derinden hissedildiği bu dönem aynı zamanda düşünmeyi önceleyen, deney ve gözlemi merkeze alan, bilimsel üretkenlik ve teknolojik gelişmelerin ivme kazandığı bir dönemi müjdelemiştir.

Aydınlanma çağının toplumlar üzerinde fikrî, siyasî ve ekonomik tesirlerinin yanında en önemli etkilerinden birisi de sanayi alanında olmuştur. Doğa bilimlerindeki gelişme ve önemli buluşların tarihi daha erken dönemlere götürülebilse de 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren³ ve özellikle 19. yüzyıla birlikte, bu buluşların üretime uygulanması gerçekleşmiş ve bunun sonucu olarak artan üretim Avrupa devletlerinin ekonomik refahının yükselmesine, silah sanayinin gelişmesine ve nihayetinde Avrupa'nın tüm dünya üzerinde hâkimiyet kurmasına imkân sağlamıştır⁴. Umumiyetle *sanayi devrimi*⁵ olarak adlandırılan bu gelişme önce İngiltere'de başlamış ve kısa sürede Avrupa'ya yayılmıştır. Avrupa şehirlerine kurulan fabrikalar, üretimin tarih boyunca devam eden temel mantığını değiştirmiş⁶, ucuz ve seri üretim beraberinde hammadde ve pazar arayışlarını da hızlandırmıştır.

Hızla sanayileşen, büyük fabrikalar kuran Avrupa için öncelikli ihtiyaç haline gelen hammaddenin bulunması zorunluluğu, beraberinde yeni arayışlara neden olmuştur. Bu türden hammadde arayışlarından bir kısmı da maden kaynak ve rezervlerinin tespitine yönelik gerçekleşmiştir. Avrupalı jeolog ve maden mühendisleri dünyanın uzak coğrafyalarına gerçekleştirdikleri seyahatlerle az bilinen ya da henüz keşfedilmemiş yeraltı kaynaklarını bulmak için uzun seyahatlere çıkmışlardır.

Bu çalışma üniversite eğitimini yeni tamamlamış genç bir İngiliz jeoloğun Osmanlı Devleti'nin Balkanlar, Ortadoğu ve Anadolu coğrafyasını kapsayan seyahati esnasında uğradığı Tokat'a dair izlenimlerini konu almaktadır.

3 Hasan Tutar, teknolojinin hâkim olduğu makineleşmeye geçişin 18. yüzyılın ortalarında İngiltere'de başladığını, daha sonra Avrupa'ya yayıldığını ifade etmektedir. Bkz. Hasan Tutar, *İşletme & Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013, s. 67; Zerzan gibi anarşistler de aynı anda İtalya ve Fransa'da benzer gelişmeler olduğunu ifade ederek, İngiliz bakış açısını reddetmiştir. Teknolojinin gelişimini ise papalığın geliştirdiği saate bağlamıştır. Zerzan, mekanik saatle ilgili olarak eserinde, şu ifadelerle yer vermiştir: "*Lilley, Orta Çağda üretilen en komplike makinaların mekanik saatler olduğunu belirtirken, Mumford, modern endüstriyel çağın kilit aletinin buhar makinası değil, saat olduğu sonucuna varmıştır. Hakeza, Marx da makina sanayisinin ilk temelini burada görmüştür; saat, pratik amaçlara uygulanan ilk otomatik makinadır ve düzenli devinime dayalı üretim sisteminin genel teorisi saat üzerine inşa edilmiştir.*" Bkz. John Zerzan, *Gelecekteki İlkel*, Çev. Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul 2013, s. 55.

4 Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003, s. 208.

5 Sanayi devrimini iki aşamada değerlendiren Sander, birinci döneme "makine devrimi", ikinci döneme ise "teknolojik devrim" demektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Sander, *age*, s. 208-213.

6 MÖ. 8000 civarında insanların göçebe hayattan yerleşik hayata geçişi aynı zamanda tarım devrimi olarak nitelendirilmektedir. Tarım devrimi sermaye kavramını ortaya çıkarmış ve başlıca unsuru olmuştur. Bundan sonra binlerce yıl boyunca üretim ve ulaşım, insan ve hayvanın kas gücüyle ve bu gücün daha verimli kullanılabilmesi için geliştirilen aletlerle yapılmıştır. Toprak ve kas gücü bu devirde başlıca üretim aracı olmuştur. Tarıma dayalı geleneksel toplumda üretim evlerde, el tezgâhlarında yürütülürken, sanayi devrimi sonrasında (1765 den sonra) üretim fabrikalarda yapılmaya başlanmıştır. Sanayi devrimi ile ortaya çıkan yeni teknolojiler, yeni bir üretim ortamı ve yaşam biçimi doğurmuştur. Bkz. Durmuş Günay, "Sanayi ve Sanayi Tarihi", *Mimar ve Mühendis Dergisi*, S. 31, Y. 2002, s. 8.

1. Warington Wilkinson Smyth'in Kısa Bir Biyografisi

Warington Wilkinson Smyth, 26 Ağustos 1817'de Napoli'de doğmuştur⁷. Babası İngiliz Kraliyet Donanması amirali, hidrograf, astronom ve nümizmat William Henry Smyth⁸, annesi Annerella Warington⁹'dır. Westminster ve Bedford okulları ile Trinity Koleji ve Cambridge Üniversitesi'nde eğitim görmüştür. Üniversite döneminde kürek sporu ile ilgilenmiş 1839'da Thames Nehri'nde yapılan yarışmayı kazanan takımın içerisinde yer almıştır. Cambridge Üniversitesi'nden 1839'da mezun olmuştur. Aynı yıl Almanya, Avusturya, Macaristan, Balkanlar ve Anadolu'nun mineral ürünleri ve madencilik endüstrilerini incelemek için burs kazanmıştır. Dört yıldan uzun süren seyahati, mineraloji ve madencilik konusunda Smyth'i hayatı boyunca İngiltere'nin en büyük maden otoritelerinden biri haline getirmiştir. Doğuya gerçekleştirdiği seyahati 1844'te sona ermiş ve İngiltere'ye dönmüştür. İngiltere'ye döndükten sonra 1845'te Jeolojik Araştırmalar Kurumu (British Geological Survey)'nda göreve başlamıştır. 1851 yılında Kraliyet Maden Okulu (Royal School of Mines)'nun kuruluşunda rol almış, Mineraloji Kürsüsüne öğretim görevlisi olarak atanmıştır. Daha sonra Madencilik Kürsüsüne geçerek 1881 yılına kadar profesörlük vazifesinde bulunmuştur. Kraliyet Maden Okulu'ndaki vazifesinin dışında Cornwall Düklüğü Maden Mülkiyet Müfettişliği, Kömür Madenlerinde Kazalar Üzerine Kraliyet Komisyonu Başkanlığı¹⁰ gibi vazifeler de ifa etmiştir. 1856'da üye olduğu Jeoloji Derneği'nin 1866-1867 yıllarında başkanlığını yapmıştır. Royal Society (Londra Kraliyet Cemiyeti) üyesi de olan Smyth, 1887'de şövalyelik unvanı¹¹ almıştır. Alanıyla ilgili literatüre katkı sağlayan çeşitli teknik raporların yanında 1854'te *A Year with The Turks*¹² (*Türklerle Bir Yıl*) ve 1867'de *A Rudimentary Treatise on Coal and Coal Mining*¹³ (*Kömür ve Kömür Madenciliği Üzerine Bir İnceleme*) eserleri çeşitli Avrupa dillerine ve Çinceye çevrilerek yayınlanmıştır. Warington Smyth, 1864'te, kendisi gibi bir jeolog olan Nevil Story Maskelyne'nin kızı Antonia ile evlenmiş ve iki erkek çocuğu olmuştur. 18 Haziran 1890 tarihinde Londra'da kalp yetmezliği neticesinde hayatını kaybetmiştir. Ölümü

7 “Smyth, Sir Warington Wilkinson”, *Encyclopædia Britannica (11th ed.)*, Hugh Chisholm, Volume 25, Cambridge University Press, 1911, s. 283; Bazı kaynaklarda 28 Ağustos 1817'de doğduğu bilgisine yer verilmektedir. Ayrıca Napoli şehrinin bir bölgesi olan San Giovanni'de doğduğu ayrıntısı da yer almaktadır. Bkz. [https://www.gracesguide.co.uk/Warington_Wilkinson_Smyth#cite_ref-1\(e.t.10.08.2020\)](https://www.gracesguide.co.uk/Warington_Wilkinson_Smyth#cite_ref-1(e.t.10.08.2020))

8 Archibald Geikie, *Memoir of Sir Andrew Crombie Ramsay*, Macmillan And Co., London 1895, s. 64; Smyth'in portresi için bkz. Ek-1.

9 Annerella Warington o dönem İngiltere'nin Napoli Konsolosu olan Thomas Warington'un tek kızıdır. Bkz. E. M. Guppy, *Biographical Notes on Geological Survey Staff*, British Geological Survey, Edinburgh 2000, s. 207; “Obituary - Sir W. W. Smyth”, *Geological Magazine*, Volume 7, Issue 8, August 1890, s. 383.

10 1879'da Komisyon başkanlığına atanması ve diğer komisyon üyeleri ile ilgili gazete haberi için bkz. *The London Gazette*, 14 February 1879, Nu. 24678, s. 736; *The Edinburgh Gazette*, 18 February 1879, Nu. 8973, s. 137.

11 Şövalyelik unvanını alışıyla ilgili gazete haberi için bkz. *The London Gazette*, 26 August 1887, Nu. 25733, s. 4642.

12 Warington Wilkinson Smyth, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, Redfield, New York 1854; 1854 tarihli New York baskısı 251 sayfadır. Çalışmamız esnasında önsöz hariç 300 sayfadan oluşan Londra baskısını esas aldık. Ancak eserini her iki baskısında da içerik bakımından herhangi bir fark bulunmamaktadır. Diğer baskı için Bkz. Warington Wilkinson Smyth, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, John W. Parker And Son West Strand, London 1854.

13 Warington Wilkinson Smyth, *A Rudimentary Treatise on Coal and Coal Mining*, Lockwood & Co., London 1873.

üzerine Jeoloji Dergisinde yayınlanan yazıda kişilik özelliklerine de yer verilmiştir. Mütevazı bir kişi olmasına rağmen kendisini tanıyan herkesin saygısını kazandığından bahsedilmiş, bilim alanında yerinin doldurulmasının oldukça zor olduğu vurgulanmıştır. Madencilik eğitimi alan öğrencileri için zamanının en popüler hocası olduğu da ifade edilmiştir¹⁴.

2. “A Year with The Turks” Seyahat Günlüğü ve Smyth’in Seyahat Güzergâhı

Smyth, Osmanlı Devleti topraklarında gerçekleştirdiği seyahatine ait izlenimlerini 1854 yılında *A Year with The Turks* başlığı ile yayınlamıştır. Eserinde geçtiği güzergâh ve bu güzergahta bulunan yerleşim yerleri hakkında geniş tasvirlerle ve ayrıntılı bilgilere yer vermiştir. Eserin birinci bölümü, yazarın, Macaristan yoluyla Osmanlı Devleti’nin Avrupa’da bulunan topraklarına geçişini anlatmaktadır. Seyahatnamesinde aktardıklarına göre, Balkanizasyon¹⁵ terimine nazire edermişçesine Balkanlarda ilk dikkatini çeken unsurlardan birisi buradaki etnik, dini ve kültürel çeşitlilik olmuştur. Farklı dilleri konuşan ve büyük çoğunluğu Hristiyan olan bu halkların oluşturduğu demografik yapıyı Babil Kulesine¹⁶ benzetmiş, Avrupa-i Osmâni’deki nüfus yapısının Macaristan’dakine yakın özelliklere sahip olduğu; Sırlar, Karadağlılar, Romenler ve Hırvatların Osmanlı topraklarında da yaşadığından bahsetmiştir. Ayrıca Rum, Yahudi ve Türklerin de bölgede yaşadığına değinmiştir. Balkanlarda yaşayan halklar içerisinde, Slavların nüfusun büyük bölümünü

-
- 14 Warington Wilkinson Smyth’in hayatı ile ilgili genel bilgiler ana hatlarıyla üç kaynaktan derlenmiştir. Bkz. “Smyth, Sir Warington Wilkinson”, *Encyclopædia Britannica (11th ed.)*, Hugh Chisholm, Volume 25, Cambridge University Press, 1911, s. 283; “Obituary - Sir W. W. Smyth”, *Geological Magazine*, Volume 7, Issue 8, August 1890, s. 383-384; Ali Tuzcu, İlkçağlardan Cumhuriyete *Seyahatnâmelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2013, s. 352-353.
- 15 Arısoy, Balkanizasyonu (İng.Balkanization, Alm. Balkanisierung, Fr.Balkanisation), “*Dolayısıyla geçtiğimiz yüzyılın ortalarından itibaren Afrika, Ortadoğu gibi dünyanın diğer bölgelerini de kapsayacak şekilde muhtelif jeopolitik ve tarihsel bağlamlarda kullanılan balkanlaşmanın bir kavram olarak doğuşu 1912-13 Balkan Savaşlarının sonucudur. Bu dönemde Alman diline ‘Balkanisierung’ olarak giren ve ‘büyük siyasal ve ekonomik birimlerin parçalanması’ olarak tanımlanan kavram, tarihsel bağlamı içinde ele alındığında büyük devletlerin rekabeti sonucunda birbirleriyle savaşan Balkan devletlerinin durumunu ve Osmanlı Devletinin ardından bölgede hüküm süren anarşiyi ifade etmekteydi. Fransız ansiklopedisi Büyük Larousse’un aşağı yukarı aynı dönemde yayınlanan baskısında ise, ‘aynı idari ve siyasal yapı içinde yer alan coğrafi bir bütünlüğün parçalanma süreci’ olarak tanımlanan balkanlaşmanın itici gücü Alman bakış açısındaki gibi dış dinamikler değil, ulusçuluktur” ifadelerine yer verdikten sonra, ‘Todorova’nın ‘büyük ve yaşanabilir siyasal birimlerin parçalanması’ olarak tanımladığı ‘balkanlaşma’, aynı zamanda ‘kabileciliğe, ilkelik ve barbarlığa dönüş’ gibi imaları da taşımaktadır.’ tespitiyle etnik çeşitliliğe de bir göndermede bulunarak açıklamaktadır. Bkz. İbrahim Alper Arısoy, “Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa”, *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 43/2003, s. 83-84.*
- 16 Tevrat’ta insanların farklı dilleri konuşması şöyle anlatılmaktadır: “Tüm yeryüzü aynı dili ve aynı sözcükleri kullanıyordu. İnsanlar doğruya doğru göç ederken, Şinar ülkesinde bir ova buldular ve oraya yerleştiler. Birbirlerine şöyle dediler: ‘Haydi! Kerpiç yapalım ve onları ateşte pişirelim’ ve taş yerine kerpiç ve harç yerine zift kullandılar. Yine şöyle dediler: ‘Haydi! Kendimize bir kent ve başı göğe dokunan bir kule inşa edelim ve yerin tüm yüzüne dağılmayalım diye kendimize bir isim (nam) yapalım.’ Rab, Âdemoğullarının yapmış oldukları kenti ve kuleyi görmek için, indi. Ve Rab şöyle dedi: ‘İşte, hepsi tek bir halk oluşturuyorlar ve tek bir dil konuşuyorlar ve bu iş başlangıçtır. Şimdi hiçbir şey, tasarılarını gerçekleştirmekten onları alıkoyamayacaktır. Haydi, inelim ve burada onların dillerini karıştıralım ki, artık birbirlerini anlamasınlar!’ Ve Rab, oradan onları yerin tüm yüzüne dağıttı; onlar da kenti inşa etmeyi bıraktılar. Bu nedenle ona Babil adı verildi; çünkü Rab, tüm yeryüzünün dilini orada karıştırmıştır ve Rab, insanları yerin tüm yüzüne oradan dağıtmıştır.” Tekvin/11/1-9. Bkz. *Tevrat*, Çev. Hakkı Demirel, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1996, s. 15.

oluşturduğunu ifade ederken bazı ayrıntılara da yer vermeyi ihmal etmemiştir¹⁷. Mesela Bulgarların kökenlerine¹⁸ atıfta bulunarak aslında Slav olmadıkları, ancak zamanla onlara eklemlediklerini vurgulamıştır.

Smyth'in seyahatnamesinde üzerinde durduğu meselelerden bir diğeri Avrupalı seyyahların Osmanlı Devleti'ne ve ülkesinde yaşayan insanlara karşı olan önyargılarıdır. Doğal olarak oryantalist bir bakış açısına sahip olmasına rağmen Smyth'in, bazı meseleleri tarafsız olarak değerlendirmeye çalıştığını da söylemek gerekir. Eserinde Türkiye'ye karşı İngiltere'deki yanlış kanıları ortadan kaldırmaya çalıştığını da ifade etmiştir¹⁹. Nitekim seyahatnamesinin giriş bölümünde Vrana²⁰'da 1843'te gerçekleştiği iddia edilen bir olayla ilgili değerlendirmeleri meselelere bakış açısını ortaya koymak açısından önemli bir örnektir. Alman yetkililerden alınan bilgilere dayanılarak İngiltere'de yayınlanan bir eserde²¹ Müslüman Arnavutlar tarafından Hıristiyan köylerinin yağmalandığı ve yakıldığından bahsedilmektedir. Bu köylerden birisi olan Vrana'da kiliselerin yıkıldığı, erkeklerin katledildiği, kadın ve çocukların köle yapıldığı bilgilerine yer verilmiştir. Ancak Smyth bu bilgilerin gerçeği yansıtmadığını şu şekilde ifade etmiştir:

“Bu olay olduğunda tam da oradaydım. Birincisi bir köyün talan edildiğini veya yakıldığını duymadım. İkincisi Vrania Hristiyan değil, esas olarak bir Türk şehridir. Üçüncüsü Bölüm IX'da anlatılacağı gibi bir kilise yıkıldı. Dördüncüsü kimse katledilmedi; Türklerden bir can kaybı yaşandı. Beşincisi kadınların ve çocukların köle yapılması saf bir kurgudur. Olaylar esnasında yağma ve kötü muamelenin olduğu bir gerçektir. Ancak bu olaylar Türklere rağmen gerçekleşti. Durum böyle olmasına rağmen olayın abartılması Rus büyükelçisinin resmi şikâyetine ve Osmanlı hükümetine yönelik baskıların artmasına neden oldu²².

Vrana'da meydana gelen hadiseyle ilgili değerlendirmesinden de anlaşılabilceği gibi Smyth, seyahati esnasında gördüklerini önyargısız bir şekilde edebi bir dille aktarmıştır.

17 Smyth, *age*, s. 2-3.

18 Smyth Bulgarlardan bahsederken dipnot olarak Bulgarların Slavlaşmasını şu şekilde izah etmiştir: *Bulgarlar, başlangıçta ayrı bir soydan gelseler de, komşularıyla o kadar kaynaşmış durumdalar ki, artık tamamen Slavlaşmış olarak kabul edilebilirler.* Bkz. Smyth, *age*, s. 3.

19 Smyth seyahatnamesinin önsözünde bundan bahsetmektedir. Ayrıca eseri hakkında bir değerlendirme yapan Beyer'de bu duruma değinmekte, ayrıca onu *dikkatli bir gözlemci ve her zaman tarafsız* olarak nitelendirmektedir. Beyer, Smyth'in seyahati ile ilginç bir değerlendirmesi ise onun görevinin; *sömürü için mevcut olan doğal kaynakların muazzam miktarını ortaya çıkarmak* olduğunu belirtmesidir. Bkz. Richard Drummond Beyer, *Reform And Finance In The Ottoman Empire As Reported By English Travellers 1950-1870*, Master of Arts, Ohio State University, Columbus 1957, s. 9.

20 Günümüzde Hırvatistan toprakları içerisinde yer alan Adriyatik kıyısındaki kasaba.

21 Smyth'in alıntı yaptığı ve eleştirdiği kitapta, 1843'te Osmanlı Devleti'nin asker toplamaya yönelik yeni yasaları yürürlüğe koymasıyla, askere alınmak istemeyen Arnavutların isyanından söz etmektedir. İsyanın kısa sürede yayıldığından bahisle; *Bulgaristan gibi Rumeli'nin dağlık kesimlerine yavaş yavaş yayılan ayaklanma, her gün korkunç bir boyuta ulaştı. Saldırıların öfkesi, özellikle ulaşabildikleri, yağmaladıkları ve hatta bazen yaktıkları Hıristiyan köylerine yönelikti. Hıristiyanların yaşadığı hatırı sayılır bir kasaba olan Vrana bu kaderden kaçamadı; kiliseler yıkıldı, erkekler katledildi ve kadınlar ve çocuklar köle yapıldı.* Dedikten sonra Hıristiyanların katledilmesinden dolayı Osmanlı Devleti üzerinde baskı kurabilmek için İstanbul'da bulunan Rus Büyükelçinin de dâhil olduğundan bahsetmektedir. Bkz. Edward H. Michelsen, *The Ottoman Empire And Its Resources; With Statistical Tables Of The Army, Navy, Trade, Etc.*, W. Spooner, London 1854, s. 79.

22 Smyth, *age*, s. VI.

Eser giriş ve onu takip eden on dört bölümden oluşmakta olup, önsöz hariç toplam 300 sayfadır. Seyahatnamede Smyth, Osmanlı coğrafyasında bulunan maden yatakları ve çeşitleri ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Kitapta madenlerle ilgili bilgilerin yanında Balkanlar'da Osmanlı-Rus rekabeti, Rusya'nın kışkırtmaları, bölgede milliyetçilik akımının etkileri ile halkın bağımsızlık istekleri, Osmanlı Devleti'nin modernleşme hamleleri, Balkanlar, Suriye ve Anadolu coğrafyası, şehirlerin tarihi ve doğal güzellikleri, halkın gündelik yaşantısı, örf ve adetleri anlatılmıştır. 11 Kasım 1841 yılında yola çıkan Smyth, Osmanlı Balkanlarında, sırasıyla Orsova, Vidin, Niğbolu, Rusçuk, Galatz, Silistre, Köstence ve Kili şehirlerini dolaşarak, Tuna Nehri üzerinden Karadeniz yolu ile 1842 yılı mayıs ayı başlarında İstanbul'a ulaşmıştır. Buradan deniz yolu ile 1 Haziran'da Beyrut'a ulaşan Smyth, sırasıyla Halep, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Harput, Keban, Arguvan, Hekimhanı, Hasançelebi, Alacahan, Kangal, Deliktaş ve Sivas güzergâhını izleyerek Tokat'a ulaşmıştır. Tokat'tan ayrıldıktan sonra Amasya, Lâdik ve Kavak yolunu takip ederek Samsun'a gelmiştir²³. Buradan bir gemi ile tekrar yola çıkan Smyth Sinop'a uğramış, arkasında İstanbul'a gitmiştir. 1842 Eylül ayı başlarında İstanbul'dan ayrılarak kara yolu ile Selanik'e geçmiştir. 1843 yılı sonuna kadar bugünkü Yunanistan, Arnavutluk, Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan topraklarını dolaşmış ve 1844 yılının ilk aylarında İngiltere'ye dönmüştür²⁴. Smyth daha sonra kitaplaştıracığı bu seyahati esnasında Beyrut'tan Samsun'a uzanan güzergâhında Tokat'a da uğramış ve on gün boyunca şehirde kalmıştır.

3. Smyth'in Tokat'a ulaşmadan Önce Uğradığı Son Şehir olan Sivas'a Dair İzlenimleri

İstanbul'dan ayrılmasından sonra 1 Haziran 1842'de Beyrut'a ulaşan Smyth, sırasıyla Halep, Siverek, Diyarbakır, Ergani, Harput, Keban, Arguvan, Hekimhanı, Hasançelebi, Alacahan, Kangal ve Deliktaş güzergâhını izleyerek Tokat'a varmadan önce Sivas'a gelmiştir. Ergani'den itibaren Avusturyalı bir maden mühendisi olan Herra Braun²⁵ da yolculuğunda kendisine eşlik etmiştir. Seyyah'ın kendi hesaplamalarına göre Diyarbakır'dan Sivas'a ulaşmak için 81 saatlik yol kat etmiştir²⁶.

Deliktaş'tan on saatlik bir yolculuk sonrasında, Sivas'a üç mil kadar yaklaştıklarında yüksekçe bir tepeden gördüğü Sivas manzarasını, "*Geniş bir alana yayılan evler, uzun minareler, ağaç grupları ve antik Sebaste'nin eski ve harap kalesi, bende uzun bir deniz seyahati sonrasında karayı görünce yaşanan heyecana benzer bir heyecan yarattı.*"²⁷ sözleriyle ifade etmiştir. Smyth

23 Smyth'in izlediği güzergâh için bkz. Ek-2.

24 Tuzcu, *age*, 353.

25 Herra Braun'la Smyth'in karşılaşmaları Ergani'de bulunan bakır madenlerinde olmuştur. Smyth geçici olarak burada çalışan Braun ve Rochl isiminde iki Avusturyalı mühendisle karşılaştığını ve onları ilk gördüğünde Alman madencilerin selamlaşma şekli olan "glückauf"la selamladığını aktarmaktadır. Bkz. Smyth, *age*, s. 87.

26 Smyth, yolculuğu boyunca menzilhanelerden istifade etmiş ve at kullanmıştır. Bahse konu olan yol hesapları atla yapılan yolculuğu ifade etmektedir. Kendisinin verdiği bilgilere göre şehirlerarasındaki mesafeler şu şekildedir: "*Diyarbakır ile Samsun arasındaki istasyonların mesafeleri ile ilgili bir açıklama yolcular için faydalı olabilir. Diyarbakır'dan Ergani'ye 8 saat; oradan Ergani Maden'e 4 saat; oradan Harput'a 12; Keban Maden'e 10; Arguvan'a 9; Hekimhan'a 8; Hasançelebi'ye 4; Alacahan'a 7; Kangal'a 5; Delikli Taş'a 4; Sivas'a 10; Tokat'a 18; Turhal'a 8; Amasya'ya 12; Lâdik'e 8; Kavak'a 6; Samsun'a 8 saat mesafededir. Toplamda 141 saat sürer.*" Bkz. Smyth, *age*, s. 175.

27 Smyth, *age*, s. 144; Seyyahın özellikle Harput'tan ayrıldıktan sonra yol boyunca gördüğü manzaralar ve uğradığı küçük kasabalar "*Bende uzun bir deniz seyahati sonrasında karayı görünce yaşanan heyecana benzer bir heyecan yarattı.*" sözlerini dile getirmesine neden olmuş gibi görünmektedir.

şehre girmeden önce kendilerine Musul'dan geliyorlarsa karantinada kalmaları konusunda uyarıda bulunulduğunu ifade etmiştir. Sivas'ta zengin bir Ermeni'nin evinde konaklayan Smyth'in şehre ait ilk izlenimleri de şu şekildedir:

“Sivas'taki evlerin mimarisi, yolcuyu bir hamlede Avrupa'ya götürüyor. Düz çatılar yok oldu ve genellikle küçük bir avluda bulunan evlerin çatılarını kırmızı kiremitler kaplıyordu. Türkiye'de gördüğüm herhangi bir kasabanın çok ötesinde sokaklar kirlidir. ...Çarşılar ne güzel ne de iyi döşenmiş. Ve bir yabancı dikkatini çeken tek nesne, çok beğenilmesine rağmen ülkenin başka yerinde üretilmeyen üzeri ipekten imal edilmiş sarmal desenli iplikle bezenmiş ve ardıçtan yapılmış zarif pipolardı”²⁸.

Smyth'in seyahatnamesinin bu bölümünde özellikle insan manzaralarına dikkat çektiği görülmektedir. Kendi ifadesiyle seyahatinin Sivas'tan Samsun'a doğru uzanan rotası aslında daha evvel birçok kez anlatılmıştır. Bu bakımdan bölgenin coğrafyası, eski eserleri gibi konularda okuyucuyu sıkmayacağını ifade etmiştir. Smyth'in asıl üzerinde durduğu konu insandır ve bunu; *“Ancak, yolculuğun bu safhasında, daha saf Türkler arasında olacağımız için, ırkın karakteristik görünen özelliklerinden ne varsa ortaya çıkarmaya çalıştığım için mazur görülebilirim.”²⁹* sözleriyle açıklamıştır. Gerçekten de Sivas'ta gördüğü insan manzaralarına biraz da tarih ve mimari hakkındaki tespitlerini dâhil ederek değinmiştir.

Sivas'ta Smyth'in dikkatini çeken en önemli mimari eser, seyyahın bizzat yapının ismini zikretmemiş olmasına rağmen, tariftan anlaşıldığı kadarıyla Çifte Minareli Medrese'dir. *“Kahire ve çevresinin parlak çizgili ama çoğu zaman zarif camileri ile Şam ve Halep'teki aynı üslup kalıntıları Sarazen zevkini sevenlerin ilgisini çekebilir. Ama hepsinin en güzeli Sivas'ın arka sokaklarından birisinde bulunan, sadece dış duvarları ve ana girişin kaldığı harabenin zenginliğine ve ince üslubuna teslim olmalıdır.”³⁰* sözleriyle tarif ettiği medresenin krokisini çizerken aynı zamanda insan manzaralarına da tam da burada değinmiştir.

“Bu caminin karşısında aynı tarzda inşa edilen Medreseye giriş vardır ve bazı Türk Kuran hocaları sokakta krokisini hazırlarken benimle sohbet etmeye başladılar ve iç mekânı ziyaret etmeye davet ettiler ki bu da çizilmeye değer dediler. Bazı Türk karşıtı yazarların ulemanın tamamına atfettiği ‘acımasız bağınazlık’ aslında çok fazladır. Birkaç Türk hanımı da yanımdan geçti ve meraklarını dizginleyemeyerek parlak gözlerini önce bana, sonra performansına çevirdiler. Hararetili bir şekilde ve neredeyse şiirsel bir ifade ile sorguladılar: ‘Nereden geliyorsun ey ruhum?’

Nitekim Deliktaş'tan Sivas'a doğru seyrederken ruh halini şu cümlelerle dile getirmiştir: *“Sağda ve solda güneşte parıldayan ve suyu buharlaşarak kalın bir tuz kabuğu bırakan küçük göller vardı. Ülke her yerde tamamen ıssızdı ve üzerinden geçtiğimiz alçak tepeleri süsleyen bir ağaç dahi yoktu. İnsan zihni, sürekli vahşi doğayı düşünmekten bıkmıyor. Ne kadar küçük olursa olsun, insana ait endüstri işaretlerinin yeniden ortaya çıktığı uğrak yerlerine yaklaşmayı özliyordu.”* Bkz. Smyth, *age*, s. 143.

28 Smyth, *age*, s. 146-147.

29 Smyth, *age*, s. 146.

30 Smyth, Çifte Minareli Medrese'den cami olarak bahsetmekte ve yapının iki minaresinin olduğunu da dile getirmektedir. Muhtemelen yapının minarelere sahip olması kendisinde bu kanaati oluşturmuş ya da aldığı yanlış bir bilgiden dolayı böyle tanımlama ihtiyacı hissetmiştir. Yapının ismini vermediğinden ve Sivas'ta ayrıca Gök Medrese de iki minareye sahip olduğundan bahsettiği yapı burası olabilir mi sorusu da akla gelebilir. Ancak Smyth binanın yalnızca kapısının ve büyük kısmı yıkılmak üzere olan dış duvarlarının kaldığından bahsetmektedir. Ayrıca *“Bu caminin karşısında aynı tarzda Medreseye giriş vardır”* diyerek Şifahiyeye Medresesini tarif etmektedir. Bkz. Smyth, *age*, s. 147-148.

Nereye yolculuk edeceksin? Bu mu, ey efendim, Sultan için mi bu resmi yapıyorsun? Allah aşkına! Önünüzde gördüklerinizi kâğıda resmetmeyi kim öğretti acaba?’ Ama büyük beyaz türbanlıların yaklaşması konuşmayı kısalttı ve güzel kızlar geri çekildi.”³¹

Daha önce de ifade edildiği gibi Smyth, Müslümanlara karşı olabildiğince objektif yaklaşmıştır. Nitekim ulema sınıfı ile ilgili değerlendirmesi de bu düşüncemizi güçlendirmektedir. Ayrıca Sivas’ta kadınlarla arasında geçen diyalog dönemin Türk kadınlarının inceliğini ve konuşma üslubunu yansıtmaya açısından ilginç bir örnektir. Seyyahın Sivas hakkında verdiği bilgiler arasında Ermenilerin iki ya da üç tane küçük kiliseye sahip oldukları ve kare taştan daha büyük bir kiliseyi inşa etmeye başladıkları da yer almaktadır³². Ayrıca Sivas valisi ile görüşmeleri esnasındaki bazı gözlemleri 19. yüzyılın ilk yarısında, taşrada Türk bürokrasisinin nasıl işlediği konusunda fikir vermesi açısından ilgi çekicidir:

“Bir Türk devlet dairesi, bir yandan halkın basit, neredeyse göçebe içgüdülerini, diğer yandan da büyük miktarda işin; masalar, kütüphane masaları veya bürokrasi olmadan yapılabileceğini göstermektedir. Paşa’yı çağırdığımızda hamamdaydı ve onu elbette ki pipo ve kahve ile Kahya Bey’in ofisinde beklememiz istendi. Üç tarafı sedirlerle döşenmiş yüksek ve iyi aydınlatılmış bir odaydı ve buralarda Bey ve başka bir subay dışında altı veya sekiz sekreter bağdaş kurup oturmuşlardı. Her biri, sol elinin avucunda desteklenen, parşömen benzeri sert kâğıtlara yazıyordu; bir makasla kestiği tüm hatalı parçalar halının zeminini bir kar yığını gibi kirletmişti.”³³

4. Smyth’in Sivas-Tokat Arası Yolculuğu

Smyth, seyahat notlarında Sivas’tan Tokat’a hareket tarihi hakkında bilgi vermemiştir. Ancak seyahatnamesinde on gün Tokat’ta kaldığı ve 31 Temmuz’da³⁴ (1842) Tokat’tan ayrıldığını kaydetmiştir. Yine Sivas Tokat arası yolculuğun 18 saat olduğunu kaydettiğine göre 20 Temmuz tarihinde Sivas’tan hareket ederek 21 Temmuz 1842’de Tokat’a ulaşmış olması gerekmektedir.

Smyth Sivas’tan Tokat’a olan seyahati sırasında Sivas’tan kendilerine refakat etmek için bir Başbozuk askerini görevlendirdiğini, aslında bu tedbirin gereksiz olduğunu belirtmiştir. Sivas’tan ayrıldıktan sonra *“Ermenilere ait devasa, kaleye benzeyen bir manastırdan geçtikten sonra, beyaz kaymaktaşı kayaları arasında uzun bir tırmanışla, monotonluğu Kuzey ve Kuzeydoğudaki bazı dağların uzak zirvelerinin bozduğu az kuru otlarla kaplı geniş ve çıplak bir düz arazisinin yüzeyine”* geldiklerini ifade etmiştir. Smyth seyahatnamesinin bu bölümünde Tanzimat Fermanı’nın (1839) ilanı sonrasında başlayan köklü ıslahat çalışmalarının, henüz taşrada gerektiği kadar uygulanamadığına da işaret etmiş, fiili durumu şu ifadelerle dile getirmiştir:

“Ama burada bile, Türklerin kötü yönetilmesinin feci sonuçları, eski bir köyün alanını işaretleyen melankolik selvi ağaçları ve mezar taşları grubu tarafından tekrar tekrar akıllara getiriliyor. Evlerin en iyi ihtimalle, yalnızca çöp yığınları içinde tanınabileceği yer. Merkezin iyi niyetli çabaları yerel yönetimler tarafından yapılmadığı sürece, bir zamanlar gelişen Anadolu şehirleri çürümeye devam edecektir. Her yıl nüfusun azaldığı görülecek ve zaten ülkenin büyük kısmını kaplayan çorak topraklara yenileri eklenecektir.”

31 Smyth, *age*, s. 148.

32 Smyth, *age*, s. 148.

33 Smyth, *age*, s. 148-149.

34 Smyth, *age*, s. 161.

Smyth yolculuklarının devamına ait notlarında, jeolog olmasının da etkisiyle, çevresindeki yeryüzü şekillerinin tasvirine geniş yer ayırmış, diğer taraftan da Anadolu'nun geri kalmışlığını ortaya koyan örneklerle yer vermiştir. Sivas'tan Tokat'a olan seyahatinde geceyi Gargen'in mezasında geçirmiştir.

“Biraz sonra manzara birkaç ağaç grubu ve hatta orman parçaları ile rahatladi. Vadide de pelikanların ve diğer su kuşlarının geçici olarak kaldığı çayırarda bir süre daha devam ettik; Ama geçerken birkaç el ateş etmemize rağmen, elimizdeki tek şey kocaman bir yaban ördeğiydi. Altı saat sonra, toprağa yarı batmış bir binaya vardık ve buradan, yolcuların güvenliğini sağlamak için düzenli olarak buraya yerleştirilen bir asker grubu ortaya çıktı. Sivas ile Tokat arasında, Yıldız Dağı denilen konik tepeli bir dağ komşu tepelerin oluşturduğu ağaçlık bölgenin çok üzerinde çıplak zirvesini yükseltir. Eteklerinin yakınında sefalet içindeki Gargen'in mezası –güzel bir porfir den yapılmış yaklaşık bir düzine ev bulunur. Burada insanlarla tanıştık, gece için odalarından birine yerleştik ve çok beklediğimiz gün batımından sonra sıcak bir ateşe kavuştuk.”³⁵

Gargen'den ayrıldıktan sonra seyahatlerinin daha da sıkıcı hale geldiğini belirten Smyth, Sivas'ta Menzilci'nin kendilerine verdiği atlardan şikâyet etmiştir. Ayrıca arkadaşı Braun'un hastalığının nüksetmesi nedeniyle ateşinin artması ve sıcak havanın da etkisiyle sineklerin atlarına musallat olmasının yolculuklarını daha da zorlaştığını ifade etmiştir. Bu zorlu yolculuk esnasında Tokat'a yaklaştıklarında hissettiklerini ise şöyle tarif etmiştir: *“Ama Tokat'a yaklaştıkça her şey düzeldi. Güneş battı, hava serinledi, sinekler kayboldu ve yüksek dağlar arasında ıslıl ıslıl parlayan bir ırmağın suladığı yemyeşil bir vadinin güzel manzarası bizi karşıladı. Bu ırmak şehrin öbür tarafına doğru uzanan ve Tokatlıların bereketli bahçeleri ile gülümseyen Yeşil Irmak'ın vadisiydi.”³⁶*

5.Smyth'in Tokat Şehrine Dair İzlenimleri

Smyth muhtemelen Beyrut'tan itibaren uzun ve yorucu yolculuğunun da etkisiyle Tokat'ı görünce oldukça etkilenmiştir. Gerçekten de yıl boyunca yağmurun yağdığı, su kaynaklarının bol olduğu ve yeşil bir doğaya sahip İngiltere'de hayatını geçirmiş olan Smyth için Tokat'a kadar izlediği güzergâh Osmanlı topraklarının kurak coğrafyalarıdır. İhtimaldir ki onu oldukça rahatsız eden bu yolculuk sonrasında Tokat, onun gözünde cennet gibi bir yer haline gelmiş ve nitekim seyahatnamesinde de şehri öyle tasvir etmiştir. Smyth, Tokat'a ait ilk izlenimlerini şu cümlelerle dile getirmiştir:

“Eski Kapadokya bölgesinin büyük bir bölümünü oluşturan yüksek düzlük arazinin alçalması o kadar dikkat çekiciydi ki, sanki Bin Bir Gece Masallarının cini, daha yüksek yerleri mahveden fırtınalardan korumak için şehri oraya yerleştirmişçesine düzenli bir şekilde yayılmış davetkâr Tokat'ı çok uzaktan gördük. Kürdistan'ın ıssızlığından ve Türk manzaralarının tekdüzeliğinden yorulmuş birisi için Tokat'ın vadisi çok güzel bir manzaradır. Yeşil Irmak'ın daha geniş vadisine açılmadan önce, kentin bulunduğu düzlükte birleşen iki dar perdesi, yeşil mahsulleri, üzüm bağlarıyla teraslanmış tepeleri, yüksek bacaları ile pitoresk evleri. Kafesli pencereler ve cumbalı üst katlar-dut, incir, kiraz ve elmanın harmanlandığı bir yaprak yığını sunan bahçeleri: Doğal amfi tiyatronun karşı tarafındaki kayalıkları taçlandıran gri harabe ve uzak vadiyi çevreleyen mavi dağlar, son zamanlarda gördüğüm şeylerle kıyas edildiğinde, sadece güzel bir gölden başka hiçbir

35 Smyth, *age*, s. 150-151.

36 Smyth, *age*, s. 152.

eksiği olmayan cenneti oluşturmak için birleşiyordu.”³⁷

Smyth, Tokat şehrinin fiziki yapısının yanında mimari durumu hakkında da seyahatnamesinde bilgiler vermiştir. Sokaklarının dar fakat temiz olduğunu, şehirde çok sayıda çeşme bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca sivil mimarının en azından bir kısmının seyyahı etkilediği anlaşılmaktadır. Ancak çarşı ve cami gibi resmi mimari eserlerinin Tokat’ın önemine nispetle sönük kaldığından da bahsetmiştir.

“Sokaklar kesinlikle dar ve çarpıktır ve şehirleri dikdörtgen bir desende planlamayı sevenlerin matematiksel zevkine uymaz. Öylesine tek tip bina aralıkları vardır ki, yabancı bir kişi bir tane gördüğünde, diğerlerine bakmaya ihtiyaç duymaz. Ama bu kasabanın daha iyi konutlarında, bir İngiliz’e Elizabeth döneminin rahat, eski, düzensiz malikânelerini hatırlatan sevimli bir şey var. Uzun bacaların tepesine yayılan yuvalarını inşa eden sayısız leylek huzur ve sessizliği anlatır. Sokaktan gelip geçen insanlar ise şeritlere asılan kafesleri beğenecek, minnettar bir gölge ve mükemmel üzüm salkımlarından oluşan bir sergi sunacak. Ana yollar tolere edilebilecek kadar temizdir ve çok sayıda içme suyu çeşmesi ile beslenir; ama ne çarşı ne de camiler kasabanın öneminden bekleyebileceğimiz şeyler değil.”³⁸

Smyth, Tokat nüfusu hakkında da bilgiler vermiştir. Şehir nüfusunun 20.000 ile 40.000 arasında tahmin edildiği bilgisine yer vermiş, “Muhtemelen de 30.000 civarındadır.” diyerek kendi tahminini dile getirmiştir. Bu sayının yaklaşık 2000 hanesinin Ermenilerden oluştuğunu ifade ettikten sonra, geri kalanının ise Türklerin yanında birkaç Anadolu Rum’u ile Avusturyalı doktor ve Kalhânenin izabe tesisinde çalışan Avusturyalılar ile o dönemde yaygın bir ticaret dalı olan sülük³⁹ ticareti yapmak için Tokat’ta bulunan birkaç İtalyan’dan oluştuğunu belirtmiştir⁴⁰.

37 Smyth, *age*, s. 153-154.

38 Smyth, *age*, s. 154-155.

39 Smyth’den birkaç ay sonra Tokat’a gelen İngiliz misyoner Badger de bu meseleyle ilgili bilgiler vermektedir. Sülük ticareti yapan bir şirket çalışanı, aslen Fransız olmasına rağmen Avusturya vatandaşı, genç bir adamdan dinlediğine göre; Tokat’ın yerlilerinin uzun çoraplar giyerek ırmağa ve havuzlara girdikleri, çoraplarına yapışan sülükleri yakaladıkları ve bu şekilde avlanarak kendilerini de koruduklarını aktarmıştır. Bkz. George Percy Badger, *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezedees*, Joseph Masters, London 1852, s. 23.

40 Smyth, *age*, s. 155; Seyyah Tokat’ta yaşayan nüfusla ilgili bilgiler verirken Yahudilerden bahsetmemiştir. Bu açıdan değerlendirildiğinde eksik bilgiye sahip olduğu anlaşılmaktadır. Ancak şehir nüfusuyla ilgili verdiği bilgiler gerçeğe yakın görünmektedir. Çavdar’ın Temettüat defterlerinden hareketle 1845 yılına ait Tokat nüfusuna ait ortaya koyduğu rakamlar bu duruma işaret etmektedir. Çavdar çalışmasında; “Temettüat sayımlarına göre 19.640 kişiden ibaret olan Tokat kaza merkezinde, nüfusun % 54,40’ını Müslümanlar (10.685 kişi), % 33,93’ünü Gregoryen Ermeniler (6665 kişi), % 5,67’sini Rumlar (1115 kişi), % 4,45’ini Katolik Ermeniler (875 kişi), % 0,96’sını Yahudiler (190 kişi) ve % 0,56’sını Kıptiler (110 kişi) oluşturmaktadır.” değerlendirmesine yer vermiştir. Bkz. Necati Çavdar, “Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)”, *Tokat Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C. 1, Tokat Valiliği Özel İdaresi, Tokat 2015, s. 333; 19. yüzyılın ilk yarısında Tokat’a gelen seyyahlar şehir nüfusu ile ilgili farklı bilgiler vermişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Açık, “19. Asrın İlk Yarısında Batılı Seyyahların Seyahatnamelerine Göre Tokat Şehri”, *Tokat Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C. 1, Tokat Valiliği Özel İdaresi, Tokat 2015, s. 140-141; 1842’de yani aynı yıl Tokat’a gelen bir diğer seyyah Badger doğrudan bir rakam vermemiş olmasına rağmen, hane sayıları ve Gayrimüslimlerle ilgili verdiği bilgiler için bkz. Murat Hanılçe, “1842 Sonbaharında Tokat -İngiliz Misyoner George Percy Badger’in Gözünden-”,

Smyht'in Tokat'la ilgili özellikle üzerinde durduğu konulardan birisi ise Kalhânedir⁴¹. Seyyah İngiltere'de gazeteler ve ansiklopedilerde Tokat'ta bakır madeni bulunduğu bilgisinin yer aldığını ancak bunun doğru olmadığını belirtmiştir. Bakır madenin, 87 saatlik bir yolculukla Ergani'den işlenmek üzere Tokat'a getirilme nedenini şehirde bakırın saflaştırılması için uygun imkânlar bulunması olarak açıklamıştır. Ayrıca sanayi devriminin Osmanlı Devleti'ne etkisinin izlerini sürmek açısından örnek olabilecek, Kalhâne'de yapılan modernizasyon çalışmalarına da değinmiş, bakırın saflaştırılmasının dışında Tokat'ta oldukça geniş ölçüde bakırdan çeşitli eşya imalatının yapıldığı bilgisine yer vermiştir.

“Uzun süredir burada Babıali tarafından büyük fırınlar çalıştırılıyor. Bunun nedeni bakırın saflaştırılması için bol yakıt bulunmasıdır. Saf olmayan siyah bakır 87 saat uzaklıktaki Ergani Madeni'nden deve ve katırlara getirilmektedir. Eski yöntemler çok kusurlu olduğundan su gücüyle çalışan patlatma motorları ile yeni bir yapı inşa edildi ve bunun için çok büyük bir miktar harcandı. Kasabanın ticareti kısmen bu kalhaneye bağlıdır. Çünkü bu tesislerde çalışan insanların yanı sıra, zanaatkârlar büyük miktarlarda su ısıtıcısı, tabak, cezve, mangal veya soba gibi bakırdan ürünler yaparak ihraç edenler vardır.”⁴²

Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat'ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu (18-20 Ekim 2018) Bildirileri, C. 2, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını, Tokat 2008, s. 419-420. Murat Hanılçe'nin bu konudaki bazı yayımlarında da bu hususta dikkat çekici bilgiler yer almaktadır. Murat Hanılçe'nin Britanyalı asker William Alexander'ın Erzurum'dan İstanbul'a olan yolculuğunu konu aldığı çalışmada da Tokat'a ilişkin bilgiler yer almaktadır. Bk. Murat Hanılçe, “1826 Sonbaharında Erzurum'dan İstanbul'a Seyahat-Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı ve Erzurum'dan İstanbul'a Yolculuğu”, Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, S. 6 (Aralık 2019), s. 67-108. Hanılçe, Tokat'a uğrayan ABD'li misyoner-gezgin Horatio Southgate'in şehirle ilgili gözlemlerini de bir kitap bölümü olarak yazıya dökmüştür. Bk. Murat Hanılçe, “Misyonerlerin Türkiye'deki Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate ve Tokat Örneği (1838-1841)”, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Misyonerler ve Faaliyetleri, edt. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanılçe, Kitabevi Yayını, İstanbul 2018, s. 383-412.

- 41 Mehmet Beşirli Tokat Kalhânesi hakkında şu bilgilere yer vermektedir: *“Ergani'de çıkarılan ham bakır, Bozok Sancağı'ndaki deve kervanlarıyla Tokat'a getirilmekte, burada kalhânelerde tasfiye edilip saf hale getirildikten sonra, ilgili kazalardan sağlanan arabalarla Samsun İskelesi'ne, oradan da gemilerle İstanbul'a nakledilmekteydi. Ayrıca 1795'ten önce ve çok az olmakla birlikte bazen sonra da14 karayoluyla Tokat'tan İzmit'e de bakır gönderilmiştir. Öte yandan 1781-1782 tarihinde Ergani'deki ham bakırın işlenmek üzere tamamının Tokat'a sevk edilmesinin gerekli olduğuna dair kayıt mevcuttur. Yani bakır nizamı gereği Ergani'de çıkarılan bütün ham bakır Tokat kalhânelerine gönderiliyor ve orada tasfiye ediliyordu. Diğer yerlerdeki kalhâneler ise yıktırılmıştı.”* Bkz. Mehmet Beşirli, “Tokat Bakır Kalhânesi'nin Yönetimi (1793-1853)”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 14, S. 1, Elazığ-2004, s. 231. (229-238.); Abdullah Özdağ ise şu bilgileri vermektedir: *“1790 yılında Tokat dışında tüm bölgelerde kalhanelerin yıktırılmış olduğundan anlaşılmaktadır. Ergani'de maden istihsali arttıkça faaliyetini genişleten kalhane XIX. yüzyılın ilk yarısında bin kadar işçi çalıştıran, yıllık 5 bin ton cam kömürü kullanarak bin ton civarında bakır üretimi yapan büyük bir tesisti.”* Bkz. Abdullah Özdağ, “Osmanlı Bakır İşletmeciliğinde Tokat Kalhanesi (1850-1870)”, *Turkish Studies*, Volume 9/7, Summer2014, s. 466; Tokat'a gelen seyyahların dikkatini çeken yerlerden birisi Kalhâne olmuştur. 1836'da şehre gelen Hamilton'da Kalhane hakkında bilgiler vermiştir. Bkz. Murat Hanılçe, “William John Hamilton'ın Gözünden 1836'da Bir Osmanlı Şehri: Tokat”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Edt. M. Çağatay Özdemir; Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 184.

- 42 Smyth, *age*, s. 156-157; Smyth'in bahsettiği Tokat Kalhânesinde gerçekleştirilen modernleştirme çalışmaları şu şekilde gerçekleşmiştir: *“1255/1838-1839 tarihinde Avusturya'dan Gustave Paulini adlı bir maden mühendisi getirilerek, kalhâneyi düzenlemek için incelemeler yapması istendi. Tokat'a gelen mühendis, kalhâne üzerine araştırmalarına başladı. Kalhânenin geri teknolojisinin ürün kaybına sebep olduğu, tasfiye işlemleri esnasında gereksiz harcamaların yapıldığı, tesislerde az üretime nazaran yüksek*

Smyth, Tokat'ta kalacakları odayı, fırınların müdürü olan bir Bohemyalı⁴³ ve son zamanlarda izabe tesislerine katılmak için maaş alan ve özel olarak doktorluk yapma izni olan Viyanalı bir doktora ait pitoresk tarzda inşa edilmiş geniş bir evde tutmuştur. Seyyahların “*acaib ve garaib*” olanları aktardığı görüşünü haklı çıkarırmışçasına Smyth'in verdiği bazı bilgiler ise okuyucunun ilgisini çekecek mahiyettedir. Bu ilginç manzaralardan birisi kaldıkları evi tarif ederken ayrıca verdiği şu bilgilerdir: “*Sokaklardaki sıcaklığın dayanılmaz olduğu bir gün sırasında bütün evi gölgeleyen ve büyük dut ağacının bulunduğu küçük bahçe evin bitişiğindeydi. Üç küçük boz ayı ve bir kurt ev sahibimizin evcil hayvanlarıydı ve yaşlı köpek ile iyi cins büyük sarımsı-kahverengi çoban köpeğinin arasındaki sert oyun sahneleri bize genellikle eğlence sağladı.*”⁴⁴

Smyth, seyahatnamesinde Tokat'ta uzun süre kalmasının nedenini de izah etmiştir. Kendisiyle birlikte seyahat etmekte olan arkadaşı Braun'un yolda nükseden hastalığının şehre geldikten sonra daha da şiddetlenmesi ve özellikle iki gün boyunca hayatından endişe edilecek seviyeye ulaşması, Tokat'ta on gün zorunlu ikametine sebebiyet vermiş, ancak hastanın atla seyahat edebilecek kadar iyileşmesiyle birlikte şehirden ayrılabilmişlerdir. Ayrıca ortaya çıkan bu fiili durum Kütahya yoluyla karadan İstanbul'a ulaşma planını da değiştirmesine neden olmuştur. Buna bağlı olarak daha kısa sürede ve zahmetsiz şekilde İstanbul'a deniz yoluyla ulaşabilecekleri için güzergâhlarını Samsun'a çevirmişlerdir⁴⁵.

Smyth, Tokat'ta on gün gibi, görece uzun bir süre kalmış olmasına rağmen şehirde yaşayan Türklerle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Muhtemelen arkadaşı Braun'un rahatsızlığı ve onunla ilgilenmek zorunda kalması şehir ahalisiyle irtibat kurmasını engellemiştir. Ayrıca seyahatnamesinde ev sahibinin Tokat'ta yaşayan insanları pek fazla tanımadığını da belirtmiştir. Fakat diğer ev sahibi olan Avusturyalı doktor sayesinde yerel ahalden az sayıda şehirliyi görme imkanına erişmiştir. Bunlardan birisi eşi görme bozukluğu yaşayan zengin ancak pinti bir Ermeni'ydi.

“*Tokat'ta kalışımız sıcaktan ve kaygılarımızdan dolayı biraz sıkıcıydı. Nazır veya Türk valinin bir veya iki ziyareti, yeterince açık bir şekilde geçti ve sakinlerin çok azı ev sahibimiz tarafından biliniyordu. Şurası bir gerçektir ki Doktor daha yakından (halk tarafından) tanınıyordu. Ama istediği ücret konusunda dolandırılmamak için ona sık sık danışan, ancak sonunda isteksiz de olsa pazarlık yapmak zorunda kaldığı zengin Ermenilerin cimriliğine karşı onları terslemekten asla yorulmuyordu. Ben burada kaldığım sırada, zaten cimriliğiyle tanınan zengin bir Ermeni tüccar, karısını yakında görmekten mahrum bırakacağından korktuğu bir göz rahatsızlığına yardım etmesi*

maliyetin ortaya çıktığını tespit eden Paulini, Tokat şehrinin ortasından geçen nehrin kullanılarak, su gücü ile çalışan yeni bir tesisin faaliyete geçmesinin gerekliliğini bir rapor ile Darbhane-i Amire'ye sundu. Bu rapora istinaden 1840'ların başında “Kalhâne-i Cedîd” adıyla 1.000.000 kuruş harcanarak su kuvveti ile çalışan yeni ve modern bir metalürji tesisi kuruldu. Daha sonra tesiste çalışmak üzere Avusturya'dan başka kalifiye mühendis ve ustalar da getirilmeye başlandı. Mühendis Paulini de baş mühendis oldu. Bunların ücretleri Maliye Hazinesi'nden ödenmeye başlandı. Meselâ, 29 Cemaziyülevvel 1260/16 Temmuz 1844 tarihli bir belgeye göre, Ma'âdin-i Hümayun başmühendisi Paulini ile Keban ve Ergani Ma'âdin-i Hümayunu'nda ve Tokat Kalhânesi'nde istihdâm olunan mühendis, Avusturyalı madenciler, demirciler ve sonradan çağrılan orman mühendisi ve muavini vs.nin maaş ve yol masrafları olarak 1 yük 31.190 (131.190) kuruşun Maliye Hazine-i Celilesi'nden ödenmesi için mesârifat muhasebesine kaime yazılmıştır” Bkz. Beşirli, agm, s. 235-236.

43 Smyth'in “*fırınların müdürü olan bir Bohemyalı*” olarak bahsettiği kişi Beşirli'nin verdiği bilgiler dikkate alındığında Gustave Paulini'dir. Bkz. Beşirli, agm, s. 235-236.

44 Smyth, age, s. 156.

45 Smyth, age, s. 156.

*için Doktora yalvardı. Doktor tedaviyi üstlenebileceğini söyledi. Ermeni ne kadara mal olacak diye sordu. Doktor dört yüz kuruşa mal olacağını, ücretin yarısının bir kerede ödeneceğini, geri kalanın ise tedavinin başarıyla tamamlanmasından sonra verileceğini bildirdi. 'Ah!', diye inledi Ermeni. Yüklü bir miktar; 250 kuruş vermeye gücüm yeter, daha fazlasına değil! 'İyi.' dedi doktor, 'size bedelini söyledim ve bunu değiştirmeye alışkın olmadığım için, istediğini yapabilirsin. Ve o günkü karşılaşma böylece bitti. Sefil Ermeni, gerekli meblağı düşünmek için eve döndü. Ben ayrılmadan önce, çok sevdiği kuruşları pahasına zavallı karısının gözlerini kurtarıp kurtarmayacağına karar veremedi.'*⁴⁶

Smyth'in Tokat'ta bulunduğu süre içerisinde en dikkatini çeken kişilerden birisi de bir bakıma bu şehirde zorunlu ikamete mecbur bırakılmış gibi görünen Avusturyalı bir maden mühendisidir. Smyth'in, şehir ve yapılardan ziyade insanları merkeze aldığı örneklerden birisi olan bu mühendis ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Smyth'in, seyahatnamesini Sivas ve Tokat kısmını kapsayan bölümünde kişilik özellikleri ve ruh hali de dâhil olmak üzere en çok üzerinde durduğu kişi bu mühendis olmuştur. Hatta ismini vermediği bu mühendisin zaten hasta olan arkadaşı Braun ile girdiği tartışmalarda onun ateşini yükselttiğini ve bu nedenle kendilerini ziyaret etmesini engellemek zorunda kaldıklarını da notlarına eklemiştir.

"Yerlilerin yanı sıra, bir kısım çok garip Frenk (Frankish) karakterin varlığı, bazı büyük şehirlerde zaman zaman sahneyi değiştirir. Bu talihsiz insanlardan birisi olan, vizyon sahibi fikirlere dalmış, gerçeklerin dünyasını tamamen gözden kaçıran ve kendisi ve komşularının başına bela olan Morovya'nın yerlisi bir Avusturyalı, tarafından ziyaret edildik. 45 yaşında bir adamdı ve yine de, arkadaşsız ve parasız, hayat kariyerine yeniden başlamak zorunda kalmıştı. Dış görünüşünden onu İtalyan bir haydut olarak zannedebilirdim, yine de iyi bir adam, ormanın en büyük vahşisini ehlileştirecek ya da belki onu, mevcut örnekte olduğu gibi, belli bir noktaya kadar delirtecek kadar eğitim kurslarından geçmişti. Avusturya'da hükümet tarafından kurulan düzenleme okullarının olağan adımlarını atmıştı, rahip olma düşüncesiyle teoloji çalışmıştı. Daha sonra kafasına daha uyan bir alan olarak tıp eğitimine başvurdu ve kısa bir süre bir sınır alayında cerrah olarak hizmet etmişti. Sonunda, kısmen heterodoks görüşlerinden etkilenen ve kısmen de bilime ışık tutmaya kararlı olan arkadaşımız, Schemnitz Madencilik Akademisi'ne katıldı ve dört yıl burada eğitim aldı. Bundan sonra Yukarı Macaristan'da işe alındı ve hemen beyninde oluşan karmaşanın etkisiyle saçmalıklar ortaya çıkmaya başladı. Çok zaman geçmeden üstlerini cehaletle suçlamak suretiyle bu saçmalıkların bir kısmını etrafa yaymaya başladı. Kendisiyle sadece alay edildiği, ani öfke patlamalarıyla düşmanlar kazandığı için, despot bir idarenin yaltakçı köleleri olarak kalan arkadaşlarının karanlık bir diyarda bir zorbaya hizmet etmeyi yüz karası olarak tanımladı ve istifa etti. Şansını Avusturya'dan daha geri Türk imparatorluğunda aramak için emekli oldu. Burada da hayal kırıklığına uğrarsa şansını bu kez Amerika'da denemek istiyordu. Babıali'ye hizmetlerini sunarak Kazdağları (İda Dağı) bölgesinde bir maden memuruna asistan olarak gönderildi. Fakat hiçbir şey elde edemedi. Ondandır yapması istenen her şey akıllı bir adam için çok bayağı idi, büyük bir hareket alanı istedi. Truva şefi(?) tarafından bu isteği reddedildi, Tokat'a gönderildi ve şu anda

46 Smyth, *age*, s.158-159; Smyth, seyahatnamesinde Avusturyalı Doktor için Galen'in öğrencisi tabirini kullanmıştır ve bir nevi onu övmüştür. Deneysel fiziolojinin kurucusu ve ilk spor hekimi olarak anılan; Roma İmparatorluğunun en ünlü doktorlarından birisi olarak tarihe geçen Bergamalı Galen için bkz. Mohammadali M. Shoja, vd, "The Roman Empire legacy of Galen (129–200 AD)", *Child's Nervous System*, January 2015, s. 1-5.

da talimatlar bekliyordu. Ele avuca sığmaz ziyaretçimiz eve girer girmez, her şey karıştı; doktorla hastasını tedavi etme şekli konusunda şiddetle tartıştı, fosillerin organik form olma olasılığına karşı benimle tartıştı, sadık ve mutlu bir Tirollü olan Braun ile şiddetli siyasi tartışmalara girdi. Bunlarda, Avusturya imparatorluğunda cehalet ve despotizm hükümdarlığının özgür bir zihni Türkiye'dekinden daha fazla rahatsız ettiğini tartışılmaz gerçekler olarak öne sürdü; hiçbir onurlu adam sessizce orada kalmamalı dedikten sonra - devlet memurlarının tümünün kötü ruhlu pislikler olduğu- ifade etmesi seyahat arkadaşımı rahatsız etti ve ateşini yükseltti. Bu nedenle ziyaretlerini engellemek zorunda kaldık.”⁴⁷

Smyth'in Tokat'ta kaldığı süre içerisinde bahsettiği kişilerden birisi ise “K * * Bey” olarak ismini açıkça yazmadığı bir devlet görevlisidir. Seyahatnamede ilk olarak Ergani'deki madenlerde karşılaştıkları⁴⁸ bu kişi Smyth'in yol arkadaşı olan Braun'u Ergani'ye geri döndürmek için Tokat'a kadar takip etmiş ancak Tokat'ta yaptığı girişimlerden de bir netice elde edememiştir⁴⁹.

On gün boyunca Tokat'ta kalan Smyth, 31 Temmuz 1842'de Amasya'ya doğru hareket etmiş ve aynı günün gecesinde Turhal'a ulaşmıştır. Gece menzihanede kalmış ve gün doğumuyla birlikte Amasya'ya doğru yolculuğuna devam etmiştir⁵⁰.

Sonuç

19. yüzyıl Dünya için bir dönüşüm çağı olmuş, sanayi devriminin gerçekleşmesiyle birlikte fabrikaların kurulması ve seri üretime geçilmesi hammaddeye olan ihtiyacı artırmıştır. Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler, ihtiyaç duydukları kaynakları bulabilmek için alanında yetkin kişileri uzun keşif yolculuklarına göndermiştir. Bu seyyahlardan bir kısmı da yer altı kaynaklarını araştıran jeolog ve maden mühendisleri olmuştur. Gelişen metalürji sanayii için ihtiyaç duyulan maden ve minerallerin yerlerini tespit etmeyi kendilerine görev edinen bu gezginlerden bir kısmı da Osmanlı topraklarında kendilerine çeşitli rotalar çizmişlerdir.

1841'de Avusturya'dan yola çıkan genç İngiliz jeolog Warington Wilkinson Smyth'in vazifesi de Sultan'ın topraklarındaki, sömürü için mevcut olan doğal kaynakların muazzam miktarını ortaya çıkarmaktır. İşte bu amaca ulaşabilmek için 1 Haziran 1842'de Beyrut limanına çıkmasıyla başlayan ve Samsun limanında son bulacak kara seyahatinin uğrak noktalarından birisi Tokat olmuştur. 19. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'daki yolların kavşak noktasında yer alan ve önemli ticaret merkezlerinden birisi olarak kabul edilen Tokat'ta on gün geçiren seyyahın uzun seyahati sonrasında Tokat'a dair bazı gözlemleri olmuştur. Bununla birlikte, yol arkadaşının hastalığı nedeniyle, on gün gibi uzun bir süre şehirde kalmasına rağmen, şehirle ilgili gözlemleri sınırlı olmuş ve neredeyse şehrin Müslüman ahalisiyle hiç karşılaşmamıştır.

47 Smyth, *age*, s. 159-160.

48 Bkz. Smyth, *age*, s. 88.

49 Bkz. Smyth, *age*, s. 160; Smyth, “K** Bey” olarak tanımladığı kişinin kendilerini takip etmesi olayının şu şekilde başladığını anlatmaktadır: “Şimdi Braun tarafından, resmi nedenlerle ziyaret etmek istediği Konstantinopolis seyahatinde kendisine katılmaya ikna olmuştum. Eskişehir'deki lületaşı madenlerini ziyaret etmek için benimle bir gezinti yapmayı kabul etti ve iki atım, seyahat sonrası daha hızlı ilerleyebilmemiz için maliyetlerinin yaklaşık yarısına satıldı. Ancak biz başlamadan önce beklenmedik engeller ortaya çıktı. K** Bey (burada genellikle Paşa olarak anılır), arkadaşımın düşmanı Harput'tan Süleyman Bey ile bir veya iki gün kaldığını bilerek, Braun'un başkente gittiğinden şüphesi yoktu.” Bkz. Smyth, *age*, s. 124.

50 Smyth, *age*, s. 161-162.

Smith, Tokat'a ilişkin, bazı tespitlerde bulunmuştur. Bunlardan ilki Beyrut'tan itibaren takip ettiği güzergahta, o ana kadar gördüğü, en güzel şehir manzarasının Tokat'ta olduğunu belirtmiş ve şehri Bin Bir Gece Masallarından bir cennet sahnesi gibi tasvir etmiştir. Şehirde, Avusturyalı doktorun da kaldığı bir evde konaklamış; bu evle ilgili ilginç tanıklıklarını notlarına aktarmıştır. Özellikle ev sahibinin yavru ayıları bunlar içerisinde en ilginç olmuştur. Şehrine yerli ahalisinden bir Ermeni'nin doktoru ziyarete gelişi ona ilginç gelen diğer bir hadisedir. Zira bu Ermeni hem zengin hem de cimri bir karakter olarak tanımlanmış; eşinin gözlerindeki rahatsızlık için doktorla yaptığı uzun pazarlık etraflıca anlatılmıştır. Bir madenci olması nedeniyle Tokat'taki bakır kalhanesi ve bakırcılıkla ilgili bilgiler vermiş; özellikle İngiltere'deki gazete ve ansiklopedilerde Tokat'ta bakır madeni çıkarıldığına dair bilgilerin yanlış olduğunu ifade etmiş; bakırın Tokat'a Ergani'den geliş sürecini ve buradaki tasfiye işlemlerini aktarmıştır. Smith, seyahatnamesinde, çevre kadar insan hikayelerine de yer vermiştir. Tokat'a ait günlüklerini aktardığı kısımda en geniş yeri, o tarihlerde şehirde bir nevi zorunlu ikamete mecbur kalan bir Avusturyalı madencinin hikayesine ayırmıştır.

Kaynaklar

Gazeteler

The Edinburgh Gazette

The London Gazette

Telif ve Tetkik Eserler

"Obituary - Sir W. W. Smyth", *Geological Magazine*, Volume 7, Issue 8, August 1890, ss. 383-384.

"Smyth, Sir Warington Wilkinson", *Encyclopædia Britannica (11th ed.)*, Hugh Chisholm, Volume 25, Cambridge University Press, 1911, ss. 283.

Arısoy, İbrahim Alper, "Balkan Paradoksu: Bir Parçalanma ve Bütünleşme Alanı Olarak Güneydoğu Avrupa", *Avrasya Etüdleri*, Sayı: 43/2003, ss.79-104.

Badger, George Percy, *The Nestorians and their Rituals: with the Narrative of a Mission to Mesopotamia and Coordistan in 1842-1844, and of a Late Visit to those Countries in 1850; also, Researches into the Present Condition of the Syrian Jacobites, Papal Syrians, and Chaldeans, and an Inquiry into the Religious Tenets of the Yezedees*, Joseph Masters, London 1852.

Beyer, Richard Drummond, *Reform And Finance In The Ottoman Empire As Reported By English Travellers 1950-1870*, Master of Arts, Ohio State University, Columbus 1957.

Çavdar, Necati, "Temettüat Kayıtlarına Göre Tokat Mahallelerinde Yaşayan Yahudilerin Sosyal ve Ekonomik Durumları (1844-45)", *Tokat Tarihi Ve Kültürü Sempozyumu 25-26 Eylül 2014 Tokat Bildiriler*, C. 1, Tokat Valiliği Özel İdaresi, Tokat 2015, ss. 327-350.

Geikie, Archibald, *Memoir of Sir Andrew Crombie Ramsay*, Macmillan And Co., London 1895.

Guppy, E. M., *Biographical Notes on Geological Survey Staff*, British Geological Survey, Edinburgh 2000.

Günay, Durmuş, "Sanayi ve Sanayi Tarihi", *Mimar ve Mühendis Dergisi*, S. 31, Y. 2002, ss.

8-14.

Hanilçe, Murat, “1842 Sonbaharında Tokat -İngiliz Misyoner George Percy Badger’in Gözünden-”, *Uluslararası Geçmişten Günümüze Tokat’ta İlmî ve Kültürel Hayat Sempozyumu (18-20 Eki 2018) Bildirileri*, C. 2, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi Yayını, Tokat 2008, s. 410-425.

Hanilçe, Murat, “William John Hamilton’ın Gözünden 1836’da Bir Osmanlı Şehri: Tokat”, *Yabancı Seyahatnamelerde Türkiye*, Edt. M. Çağatay Özdemir; Yunus Emre Tekinsoy, Türk Yurdu Yayınları, Ankara 2016, s. 175-192.

Hanilçe, Murat, “Misyonerlerin Türkiye’deki Şehir Tarihi Çalışmalarında Kullanımı: Horatio Southgate ve Tokat Örneği (1838-1841)”, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Misyonerler ve Faaliyetleri*, edt. Yunus Emre Tekinsoy-Murat Hanilçe, Kitabevi Yayını, İstanbul 2018, s. 383-412.

Hanilçe, Murat, “1826 Sonbaharında Erzurum’dan İstanbul’a Seyahat-Britanyalı Asker James Edward Alexander: Hayatı ve Erzurum’dan İstanbul’a Yolculuğu”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 6 (Aralık 2019), s. 67-108.

Holf, Ulrich İm, *Avrupa’da Aydınlanma*, Yay. Haz. Özden Arıkan, Alfa Yayıncılık, İstanbul 1993.

Michelsen, Edward H., *The Ottoman Empire And Its Resources; With Statistical Tables Of The Army, Navy, Trade, Etc.*, W. Spooner, London 1854.

Sander, Oral, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e*, İmge Kitabevi, Ankara 2003.

Smyth, Warington Wilkinson, *A Rudimentary Treatise on Coal and Coal Mining*, Lockwood & Co., London 1873.

Smyth, Warington Wilkinson, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, Redfield, New York 1854.

Smyth, Warington Wilkinson, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, John W. Parker And Son West Strand, London 1854.

Tevrat, Çev. Hakkı Demirel, Müjde Yayıncılık, İstanbul 1996.

Tutar, Hasan, *İşletme & Yönetim Terimleri Ansiklopedik Sözlük*, Detay Yayıncılık, Ankara 2013.

Tuzcu, Ali, *İlkçağlardan Cumhuriyete Seyahatnâmelerde Amasya*, Amasya Belediyesi Kültür Yayınları, Amasya 2013.

Uçarol, Rıfat, *Siyasi Tarih (1789-2012)*, Der Yayınları, İstanbul 2013.

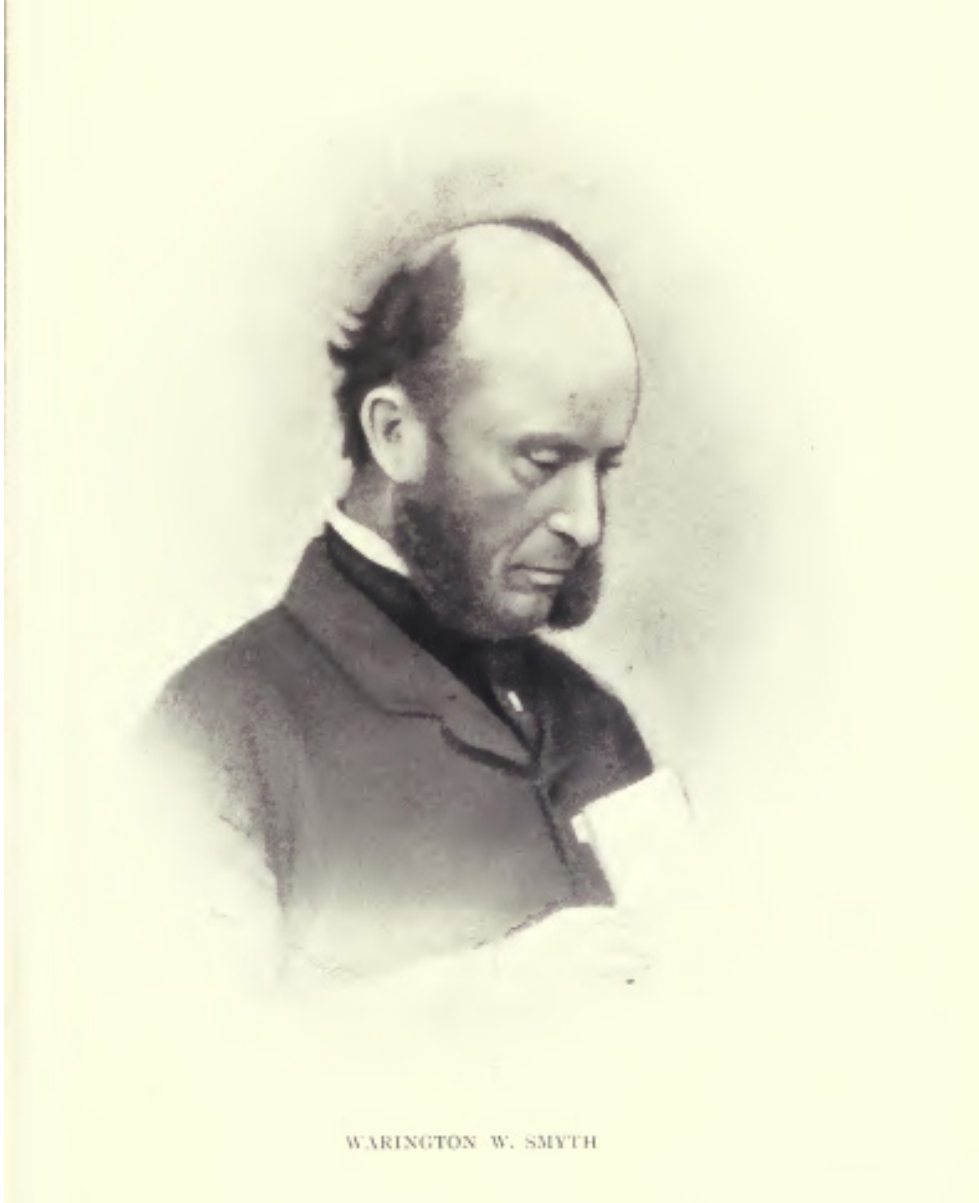
Zerdan, John, *Gelecekteki İkel*, Çev. Cemal Atila, Kaos Yayınları, İstanbul 2013.

İnternet Kaynakları

https://www.gracesguide.co.uk/Warington_Wilkinson_Smyth#cite_ref-1(e.t. 10.08.2020)

Ekler

Ek-1: Warington Wilkinson Smyth'in Portresi (Archibald Geikie, *Memoir of Sir Andrew Crombie Ramsay*, Macmillan And Co., London 1895, s. 186)

EK-2: Warington Wilkinson Smyth'in Beyrut – Samsun arasında takip ettiği rotayı gösteren kendi eserinin New York baskısının başında yer alan harita. (Warington Wilkinson Smyth, *A Year With The Turks Or Sketches Of Travel In The European And Asiatic Dominions Of The Sultan*, Redfield, New York 1854.)

